

a|u|č|c|j

Sborník Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka (AUČCJ) 2010

*"... a vzhledem k tomu, že se jedná o sborník, který má být
použit jako učební pomůcka, je třeba, aby byl
přístupný a srozumitelný pro všechny učitele
a žáky, kteří s ním budou pracovat. Proto je
důležité, aby byl v češtině a srozumitelně
přeložen do všech jazyků, které jsou
používány v naší škole."*

Tento sborník byl vydán s podporou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (rozhodnutí č. 20490 – 40/2010 – 27 o poskytnutí neinvestiční dotace ze státního rozpočtu ČR na rok 2010).

Název projektu:

Metodické semináře a workshopy pro učitele češtiny jako cizího jazyka jako prostředek integrace cizinců na území ČR.

Editorka: Kateřina Hlínová

Recenzentky: Eva Složilová, Jitka Lukášová

© Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka, 2010

© Graphic & Cover Design Lukáš Fairaisl, 2010

© Filip Tomáš – Akropolis, 2010

ISBN 978-80-87481-25-7

ISBN 978-80-87481-30-1 (PDF)

Obsah

- 7 Na úvod
VÁCLAV CVRČEK
- 9 Mluvnice současné češtiny a výuka češtiny jako cizího jazyka
MONIKA ČEKALOVÁ
- 21 Linguafilm Czech – Čeština pro cizince na DVD
NELLY DAVLETSHINA
- 27 Výuka odborné češtiny pro ruský mluvící studenty
DANA HÁNKOVÁ
- 33 Gramatika jako proces
DANA HÁNKOVÁ
- 51 Opravit, či neopravit? K práci s chybou v ústním projevu studentů češtiny jako cizího jazyka
PETR HERCIK
- 61 E-learning jako forma distančního vzdělávání
MARIE KESTŘÁNKOVÁ
- 87 Metoda jevištního tvaru
LUDMILA KOLÁČKOVÁ
- 95 Hlediska, podle nichž učitelé ČCJ vybírají učebnice

	MAREK NAGY
101	Psycholingvistika a osvojování cizího jazyka: slovník
	KATEŘINA SLUŠNÁ
113	Autorské právo
	JAROMÍRA ŠINDELÁŘOVÁ
121	Sociokulturní kompetence pro pracovníky škol a školských zařízení
	JOSEF ZEMEK
127	Výuka dospělých
	HANA ŽDÍMALOVÁ
135	Integrace mluvení a poslechu u dospělého žáka na úrovni A1–A2
143	Medailony a anotace
151	Profiles and Abstracts

Na úvod

Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka (AUČCJ) byla založena v roce 2003 a za osm let své existence si na poli češtiny jako cizího jazyka vybudovala pevnou pozici. Tato odborná zájmová organizace sdružuje více než 200 členů z České republiky i ze zahraničí, které spojuje zájem o dynamicky se rozvíjející obor Čeština jako cizí jazyk.

Především pro své členy, ale i pro zájemce z řad veřejnosti pořádá AUČCJ každý rok pravidelná setkání. Témata jsou pečlivě vybírána v závislosti na aktuálním dění v oboru a s tím souvisejícími potřebami jejích členů. V roce 2010 se příspěvky a následné diskuze věnovaly tak zásadním tématům, jaké představují metody ve výuce češtiny pro cizince, začleňování dětí cizinců do výuky na základních a středních školách, distanční vzdělávání, e-learning, individuální výuka, andragogika, kurzy s nízkou hodinovou dotací a využití kognitivní lingvistiky v praxi.

Ústřední témata společných setkání jsou vždy doplněna semináři či workshopy, které k jednotlivým dílčím tématům přistupují ryze prakticky a jejich účastníci na nich získávají zcela konkrétní rady přímo využitelné ve výuce. Především pro ty, kteří jsou do výuky češtiny pro cizince zapojeni aktivně, zprostředkovává AUČCJ také prezentace nově vyšlých učebnic a dalších učebních materiálů. Nezanedbatelnou roli mezi poskytovanými informacemi hrají i pravidelně zařazované aktuality, které upozorňují na pořádané konference, semináře a další odborné akce, jež mohou být pro členy AUČCJ přínosné. Součástí zmíněných aktualit bývá i seznámení s připravovanými nebo již probíhajícími projekty, jež jsou zaměřeny právě na problematiku češtiny jako cizího jazyka.

Mezi každoroční významné počiny Asociace učitelů češtiny jako cizího jazyka patří i vydání sborníku. Jeho letošní ročník má se čtyřmi předchozími

společnou vysokou kvalitu příspěvků a široké tematické zaměření a mapuje společná setkání od ledna do prosince roku 2010. Tento v pořadí již pátý sborník AUČČJ obsahuje pestrý výběr celkem 13 příspěvků, které pokrývají širokou škálu různých aspektů oboru čeština jako cizí jazyk. Přednášející z řad odborníků na češtinu pro cizince, učitelů a lingvistů se během uplynulého roku kromě jiného vyjadřovali například k problematice gramatiky, jíž se věnují příspěvky k mluvnici češtiny v souvislosti s češtinou pro cizince a k práci s chybou v ústním projevu, možnosti využití informačních technologií reprezentuje například příspěvek věnovaný e-learningu coby formě distančního vzdělávání, netradiční formy výuky mají pak ve sborníku své zastoupení díky příspěvkům představujícím metodu jevištního tvaru nebo výukové DVD, jež studenty češtiny pro cizince připravuje na různé komunikační situace.

Soubor příspěvků ze setkání AUČČJ je doplněn o článek zaměřený na otázky autorského práva. Materiál přehledně shrnuje základní informace, jež byly předneseny na semináři uspořádaném Asociací učitelů češtiny jako cizího jazyka společně s Českou a slovenskou asociací jazykových center v Praze na podzim roku 2010.

Díky širokému tematickému záběru příspěvků naleznou čtenáři v této publikaci jak cenné teoretické informace z různých oblastí češtiny jako cizího jazyka, tak množství rýze praktických rad a návodů, jak zpestřit, zefektivnit a usnadnit výuku češtiny pro cizince v různých typech kurzů.

Kateřina Hlínová

Mluvnice současné češtiny a výuka češtiny jako cizího jazyka

VÁCLAV CVRČEK

Mluvnice současné češtiny (Cvrček et al. 2010), jejíž koncepci a zpracování je věnován tento příspěvek, je po patnácti letech novým gramatickým popisem češtiny. Jakkoli se nejedná o deskripci určenou přímo nerodilým mluvčím, může při výuce češtiny jako cizího jazyka sloužit jako vhodný doplňkový materiál (zejména pro učitele a pokročilé studenty).

Za patnáct let se samozřejmě hodně změnilo jednak v jazyce samém, ale také v lingvistické teorii, která slouží jako metodologický odrazový můstek každému popisu jazyka. Po revoluci v listopadu 1989 byl jazyk v prudkém pohybu (i z toho důvodu někteří jazykovědci nedoporučovali, aby se v tomto období rychlého vývoje jazyk svazoval novými Pravidly pravopisu, která bohužel nakonec vyšla v roce 1993). Na konci tisíciletí však přesto došlo k určitému ustálení. S otevřením společnosti samozřejmě také došlo k masivnějšímu průniku moderních lingvistických metod do českého jazykovědného prostředí, které se musely nutně odrazit i na způsobu popisu. Jednalo se nejen o výraznější vliv korpusové lingvistiky, ale také poprvé za existence moderní češtiny vyvstávala potřeba popsat češtinu na základě jejího nezkresleného úzu (nikoli na základě představ o její spisovné podobě, které jsou problematické a vždy subjektivní).

V české lingvistické tradici bylo až dosud vydání každé mluvnice vždy sledováno s velkou pozorností; asi nejpádnejším důvodem takového zájmu byl fakt, že každý mluvnický popis byl vydáván za oficiální stanovisko jazykovědných orgánů ke stavu jazyka a za regulaci nebo revizi stávající jazykové normy. Mluvnice současné češtiny je v tomto ohledu výrazně

odlišná. Nejen že není vydávána oficiálním orgánem, který má u nás tradičně na starosti jazykovou regulaci, ale zejména se nesnaží být předpisem (správného) jazykového chování, tedy popisem toho, jak by jazyk vypadat měl, ale spíše deskripcí toho, jak skutečně vypadá.

Mluvnice současné češtiny (dále jen MSC) je prvním pokusem o komplexní synchronní popis gramatické struktury češtiny na základě běžného úzu, jak ho zobrazují korpusy. Mluvnice je koncipována jako dvoudílná, první díl se věnuje základním jazykovým rovinám (od fonetiky přes lexikologii a slovtvorbu po morfologii a stylistiku) s výjimkou syntaxe, které bude věnován druhý díl (v současnosti ho připravuje tým pod vedením prof. J. Panevové na MFF UK). Základním cílem MSC je být **korpusově založenou deskriptivní příručkou určenou pro širší veřejnost, která zahrnuje informace jak o psané, tak i mluvené češtině**. Takovéto vymezení s sebou nutně přináší několik otázek (v čem spočívá korpusovost nebo deskriptivnost příručky apod.?). Pokusím se proto tuto stručnou charakteristiku MSC blíže osvětlit.

1. Korpusový přístup

Přístup k jazyku na základě korpusů se v českém kontextu uplatňuje už relativně dlouho a vedle řady příznivců má i nemalou část odpůrců. Korpus jako rozsáhlý soubor jazykových dat (převedený do jednotné elektronické podoby, v které je možné snadno vyhledávat jevy v jejich přirozeném kontextu, viz www.korpus.cz) byl od počátku konstruován jako nástroj lexikografický. Je to pochopitelné, protože slovník popisuje oblast jazyka, která je datově mnohem víc obsáhlá než gramatika, a tudíž je k jeho popisu potřeba mnohem větší výzkumný materiál. Korpusové mluvnice se ovšem především v anglosaské tradici objevují už od 70. let (Quirk et al. 1972) a v současnosti patří Biberova korpusová mluvnice angličtiny (Biber et al. 1999) k tomu nejlepšímu, co v gramatickém popisu angličtiny existuje.

Hlavní devizou korpusové přístupu přitom zůstává fakt, že se popis nevzdaluje příliš od popisované reality a umožňuje tak uživatele příručky poměrně přesně informovat o stavu jazyka v dané oblasti a v konkrétním čase. To se ukazuje jako stěžejní výhoda zejména ve výuce cizinců češtině – v zásadě se tak snažíme překlenout propast, která vznikala mezi kódem doporučeným v oficiálních příručkách určených pro rodilé mluvčí a jazykovou realitou, s níž byl každý nerodilý mluvčí konfrontován v běžném životě.

Popis založený na korpusu představuje ovšem celou řadu různých přístupů. Ze škály vyberme a charakterizujme alespoň její krajní body: corpus-based přístup (tedy výzkum na korpusu založený, resp. korpusem ověřovaný) a corpus-driven přístup (tj. výzkum korpusem vedený či inspirovaný). Rozdíl, který podrobně popsala Tognini-Bonelli (2001), spočívá především v míře vlivu, kterou je badatel ochoten při formulování hypotézy o jazyce přenechat jazykovým datům. Zatímco v corpus-based přístupu badatel přistupuje k jazykovým datům s předem vytvořenou, na introspekci založenou hypotézou a v korpusu hledá argumenty pro její potvrzení (příp. vyvrácení), corpus-driven přístup je charakteristický vytvářením konceptů a popisných struktur až v závislosti na zkoumání dat. První přístup je v naší tradici zdá se už pevně zakořeněn (viz např. Štícha, 2006), druhý je ovšem stále ještě v plenkách. Je zjevné, že lingvista není schopen se zcela oprostit od svých předchozích znalostí (vždy je minimálně alespoň mluvčím) a přistupovat k materiálu bez jakýchkoli očekávání (není to možné a ani by to nebylo vhodné). Podstatný na corpus-driven přístupu je fakt, že lingvista je kdykoli ochoten „lešení“ introspektivně vytvořené počáteční hypotézy shodit a na základě pozorování dat stavět popis daného úseku jazykové reality úplně znovu a jinak. (Cvrček-Kováříková, v tisku).

Ačkoli si jako autoři mluvnice uvědomujeme, že corpus-driven přístup by byl mnohem cennější, MSC je ve smyslu tohoto rozdělení přístupem corpus-based. Např. rozdělení na slovní druhy je v podstatě klasické, vymezení gramatických kategorií je rovněž tradiční apod., pouze prezentovaná data jsou odvozena z reality úzu, jak ji zobrazuje korpus. Benefitem tohoto přístupu je snadná orientace uživatelů v popisu, a tudíž i větší použitelnost pro výuku. Jen v několika málo případech (viz níže) jsme se odchýlili od tradiční gramatické teorie a zvolili netradiční a v podstatě corpus-driven přístup.

V praxi se korpusová povaha MSC projevuje především v tom, že veškerá prezentovaná data jsou výsledkem hledání v korpusu (samozřejmě ovšem jenom v oblastech, kde to bylo možné). Autoři tedy museli tradiční koncepty ověřovat a doložit pomocí korpusu, čímž se minimalizoval vliv introspekce, která je vždy nespolehlivá a u profesionálních lingvistů pokřivená. Občas tak docházelo ke zpřesnění starších poznatků, někde bylo potřeba na základě pozorování úzu dřívější popisy zcela odmítnout.

Východiskem pro popis jazyka v MSC byly zejména korpusy SYN2005 (stomilionový vyvážený korpus psaného současného jazyka) a Oral2006

(milionový korpus neformálních dialogických promluv). V opodstatněných případech bylo přihlíženo i ke korpusům PMK (Pražský mluvený korpus), BMK (Brněnský mluvený korpus), KSK-DOPISY (Korpus soukromé korespondence) a SYN2006PUB (třístamilionový korpus současné publicistiky). Z výčtu vyplývá, že MSC jako jeden z prvních popisů věnuje srovnatelnou pozornost mluvenému jazyku jako jazyku psanému, který byl dosud jako jediný v centru pozornosti starších gramatik. Zde je třeba upozornit, že mluvený jazyk, který v korpusech máme k dispozici, zatím neodráží stav na Moravě, což je v mluvnické explicitně uvedeno.

Dalším pozitivem korpusového přístupu je i možnost relativně exaktně kvantifikovat poměry morfologických variant, mohutnost jednotlivých tříd, zapojení víceslovných jednotek do popisu a celkové zasazení popisu do širšího rámce (vztah k lexikonu). To jsou velmi cenné informace zejména při výuce češtiny jako cizího jazyka – dávají možnost vyučujícímu věnovat jevům pozornost přiměřenou jejich frekvenci (např. procvičování slovesné flexe je možné upravit tak, aby centrální pozornost byla věnována slovesným třídám a vzorům, které mají hodně zástupců a jsou produktivní, zejm. 4. a 3. přítomná třída a naopak okrajově se zabývat jevy periferními, tj. 1. přítomná třídou apod.).

2. Deskriptivní příručka

Teoretickým podkladem v otázce sociolingvistického statutu celé příručky je Koncept minimální intervence (Cvrček 2008a, Cvrček 2008b), který specifikuje jako základní podmínku pro snížení intervenčního vlivu institucionálních regulací v daném jazykovém prostředí pluralitu kodifikací. MSC svojí samotnou existencí k této pluralitě přispívá, jenom tím ovšem ke zmírnění preskripce nedojde.

Deskriptivnost příručky (na rozdíl od míry intervencionalismu celého jazykového prostředí) se měří vzdáleností popisovaného jazyka od skutečného úzu. Pouze tam, kde je doporučováno nebo přikazováno něco, co je v rozporu s běžnou zkušeností mluvčích z každodenního úzu, vzniká preskriptivní tlak. Pluralita kodifikací samotná totiž preskriptivní tlak nemusí odstranit, pokud je normativ těchto příruček silně vzdálen od jazykové reality. Korpusová povaha MSC je přitom dostatečnou zárukou toho, že mluvnické bude skutečně popisem stavu (resp. bude se blížit jeho skutečné podobě), z něhož si mluvčí může samostatně podle svých preferencí a na základě dostatku relevantních informací vybrat, jaký prostředek v konkrétní situaci použije.

Tento postoj se zrcadlí i v základní odlišnosti MSČ od dosavadních příruček, kterou je odmítnutí celého konceptu *spisovnosti* propracovávaného zejména od konce 20. let v rámci Teorie jazykové kultury. Tento termín se v MSČ vyskytuje pouze v kapitole „Obecné poučení o češtině“, kde se MSČ vůči němu kriticky vymezuje a zdůvodňuje, proč nebude užíván k hodnocení jazykových jevů. Tyto důvody (podrobněji rozepsané v článku Cvrček 2006) by se daly shrnout zejména ve výtku, že celý koncept spisovnosti postrádá jednoznačnou a v praxi použitelnou definici (není jasné, jestli spisovnost je předmětem vědecké činnosti a má být teprve zjišťována, nebo zda je spisovnost „nálepkou“, která je jazykovým jevům lingvisty udělována, a tedy je kodifikací v podstatě vytvářena). Místo toho nabízí tato úvodní teoretická pasáž definici jazykového standardu: „*Standardní v určitém typu textu a/nebo jazykové formě jsou ty varianty prostředků, které v něm/ní nejsou marginální*“ (Cvrček et al. 2010: 22). Ani s touto (záměrně velmi širokou) definicí ovšem MSČ soustavně nepracuje v tom smyslu, že by pravidelně přidělovala charakteristiky typu standardní/nestandardní k jednotlivým variantám. Definice slouží pouze ke zdůraznění dalšího z teoretických východisek, které je implicitně obsaženo v tvrzení, že žádný jazykový prostředek není a priori špatný a naopak každý jazykový prostředek slouží k naplnění určité funkce a v tomto smyslu je nepostradatelný.

Na základě korpusové evidence a Konceptu minimální intervence jsou tedy do popisu zahrnuty všechny statisticky relevantní varianty, pro něž máme dostatek dokladů. Uživatelé se tak dostává informace o tom, jak se která varianta v dané jazykové formě (mluvené vs. psané) vyskytuje v přehledné podobě poměru, např.:

Psaná čeština:	97 % <i>ženami</i>	3 % <i>ženama</i>
Mluvená čeština:	5 % <i>ženami</i>	95 % <i>ženama</i>
Psaná čeština:	98 % <i>mladý</i>	2 % <i>mladej</i>
Mluvená čeština:	9 % <i>mladý</i>	91 % <i>mladej</i>
Psaná čeština:	96 % <i>bychom</i>	4 % <i>bysme</i> (beletrie)
Mluvená čeština:	10 % <i>bychom</i>	90 % <i>bysme</i>
Psaná čeština:	57 % <i>tady</i>	43 % <i>zde</i>
Mluvená čeština:	téměř výhradně <i>tady</i>	

Tento v češtině nový způsob popisování variant si vyžaduje také jiný interpretační postoj ze strany uživatelů. Mluvnice v tomto případě přestává být

normativem jazykového povědomí, ale pouze jakýmsi korektivem, s nímž uživatel svoje jazykové povědomí srovnává. Na rozdíl od předchozích přístupů, v nichž často platilo pravidlo „čím podivnější a neobvyklejší je předepsaný způsob vyjadřování, tím správnější nejspíš bude“, MSC popisem všech existujících a statisticky relevantních variant podporuje přirozenou orientaci mluvčích v komunikačních normách. Ve srovnání s povědomím rodilého mluvčího by tak mluvnice neměla přinášet převratné informace o variantách, spíše jejich doplnění. O to větší rozpor může ovšem čtenář pociťovat při porovnávání se stávající kodifikací, která nezohledňovala často ani velmi frekventované varianty spisovné češtiny (např. tvary jako *mladej*, *vakno*, *bysme* apod.).

Další nutná změna při interpretaci dat nastává při použití procentního vyjádření (viz tabulka výše). Vzhledem k tomu, že jazykový korpus je vždy pouze vzorek (i když rozsáhlý) z celkové populace všech projevů produkovaných v daném společenství, je spolehlivost údajů třeba brát vždy s rezervou. Uživatel je proto v úvodu výslovně upozorněn na fakt, že za výrazný rozdíl mezi variantami je možné počítat až případy, které se liší o více než 40 procentních bodů (tuto podmínku v rámci psaného jazyka tedy nesplňuje např. poměr 57:43 u konkurence příslovčí *tady* a *zde*, které je třeba hodnotit jako rovnocenné varianty).

V ideálním případě – a po vzoru zahraničních příruček podobného typu, viz Biber et al. 1999 – by samozřejmě bylo třeba tento velmi hrubý údaj zpřesnit uvedením specifických poměrů pro jednotlivé textové typy (např. beletrie, publicistika, odborná literatura, formální mluvený jazyk, neformální mluvený jazyk apod.), jelikož dichotomie psaný vs. mluvený jazyk – jakkoli je možné ji z mnoha dobrých příčin považovat za základní a pro většinu nerodilých mluvčích nejvíc matoucí – je velmi obecná. Zjednodušení celé škály projevů na dva krajní body „mluvený“ a „psaný“ je dáno praktickými potřebami (omezený rozsah knihy, nestejněměrný objem zkoumaných dat) a očekáváme, že mluvčí si sám vyhodnotí, k jakému extrému má situace, v níž se rozhoduje o použití varianty, blíží.

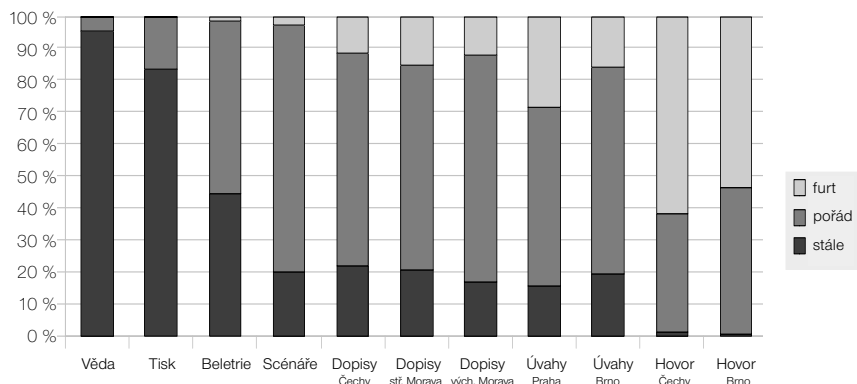
Samotné frekvenční údaje vyjadřující poměr jednotlivých variant uváděné v mluvnici jsou dvojího typu: 1) „makropoměry“ celých tříd slov, např. poměr koncovek *-ami* a *-ama* u slov vzoru *žena* a 2) frekvence užívání variant u konkrétních lexémů. Je to z toho důvodu, že celý typ, např. vzor *žena*, může vykazovat určitý typ variace, ale některé konkrétní lexémy této třídy, např. právě slovo *žena*, může mít poměr jiný (nejčastěji z důvodů idiomatičtých, příp. z důvodu nekompatibility stylového příznaku koncovky

a lexému). Z prvního typu poměrů uživatel získá sice obecnou, ale zároveň velmi hrubou představu o užívání prostředků, v druhém pak podrobnější informaci o konkrétních odchylkách.

3. Příručka pro širší veřejnost

MSČ sama sebe deklaruje jako příručka pro širší tedy i neodbornou veřejnost. Důraz byl proto kladen na přehledné uspořádání informací, umírněnost v používání odborné terminologie a srozumitelnou prezentaci nových konceptů.

Starší gramatické příručky nevyužívaly povětšinou moderní grafické nástroje pro prezentaci dat. Přitom platí, že jeden graf je často srozumitelnější a názornější než tři odstavce psané petitem, srov. např. prezentaci funkční stratifikace variant *stále*, *pořád* a *furt* (Cvrček et al. 2010: 26):

Při přípravě MSČ byl proto kladen důraz na využívání takovýchto názorných vizualizací, jako jsou grafy, tabulky, dále pak na dodržování jednotné přehledné struktury kapitol a využívání barevných ploch. Struktura morfologické kapitoly je proto rozdělena do několika částí:

- nadpis (název morfologického paradigmatu)
- vymezení typu, jaké jsou formální znaky daného vzoru, příp. jaké typy slov do skupiny patří
- seznamy nejčastějších zástupců dané skupiny (petitem), u substantiv rozdělené ještě do skupin apelativa a propria, přičemž počet „nejfrekventovanějších zástupců dané třídy“ odpovídá zhruba mohutnosti dané třídy (rozsáhlé třídy mají hodně zástupců, malé méně);